

ÜÇ ŞEREFELİ CAMİ ve KÜLLİYESİ

liya Çelebi Seyahatnâmesi (haz. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman), İstanbul 2006, III/2, s. 562-565; Ahmed Bâdi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne: Edirne Bahçeleri* (trc. Ratip Kazancıgil), İstanbul 2000, I, 46-47; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Edirne 1939, s. 55-58; Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul 1949, s. 14-31; a.m.f., "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993, s. 225-226; a.m.f., *Türk Sanatı*, İstanbul 1997, s. 234-238; Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964, s. 54-56; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi II*, s. 422-462; a.e. III, s. 225-231; Oral Onur, *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul 1972, s. 58, 111-117; a.m.f., *Edirne Minareleri*, Edirne 1972, s. 38-47; F. Th. Dijkema, *The Ottoman Monumental Inscriptions in Edirne*, Leiden 1977, s. 26-31, 116-117, 129-131, 151-152, 162-163; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 153-156; M. Baha Tanman, "Edirne'de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Cami Hakkında", *Edirne: Serhattaki Payitaht* (haz. Emin Nedret İşli – M. Sabri Koz), İstanbul 1998, s. 339-352; Yıldız Demiriz, "Edirne Camilerinde Kalemişleri", a.e., s. 378; Ayşegül Arslan, *Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları* (yüksek lisans tezi, 2007), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ayda Arel, "Üç Şerefeli Cami ve Osmanlı Mimarisinde Tipolojik Sınıflandırma Sorunu", *Mimarlık*, XI/6, İstanbul 1973, s. 17-19.

N. ÇİÇEK AKÇIL

ÜÇLEME

(bk. TESLİS).

ÜÇOKLAR

Yirmi dört Oğuz boyundan
sol kolu teşkil eden on iki boyun
ortak adı.

XIV. yüzyılın başlarında yazılan Oğuz Kağan destanına göre Üçok ve diğer on iki Oğuz boyunun genel ismi olan Bozok, Oğuz Kağan'ın oğullarına dayanır. Destanda Oğuz Kağan'ın avlanmak için gönderdiği üç büyük oğlunun (Gün, Ay, Yıldız) bir altın yay bulup getirdiği, batıya giden diğer üç oğlunun ise (Gök, Dağ, Deniz) üç gümüş okla döndüğü, yapılan şölenle sağ yanına Bozoklar'ın (üç büyük oğlu), sol yanına Üçoklar'ın (üç küçük oğlu) oturduğu ve ülkenin oğulları arasında paylaştırıldığı bildirilir. Oğuz Kağan destanının *Câmi'u't-tevârih*'teki İslâmî rivayetinde de Üçok'un üç oktan geldiği belirtilir. Bu bilgilerden hareketle Oğuzlar'ın Bozok kolunun alâmetinin yay, Üçok kolunun üç ok olduğu, yayın hâkimiyeti ve okun tâbiyeti ifade ettiği anlaşılır. 1038'de Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in Nişâbur'a girerken ko-

lunda gerilmiş bir yay, belinde de üç ok olduğu, böylece onun Bozok ve Üçok'un başı, yani bütün Oğuz-eli'nin hükümdarı kabul edildiği düşünülür. Ayrıca Üçok İç Oğuz sayılır, Bozoklar ise Taş Oğuz / Dış Oğuz olarak bilinir.

Oğuz-eli'ni teşkil eden iki kolun okla ilgili adlar taşınması Batı Göktürk devrinden kalma hâtıralara dayanır. Çünkü Batı Göktürk kağanlığının dayandığı on boya On Ok deniliyordu. Onların ok adıyla anılmalarının da kağanlardan birinin beylerine birer ok vermesinden ileri geldiği bilinmektedir. Bu On Oklar, Oğuz-eli gibi eşit sayıda boyları olan iki kola ayrılmıştı. Çinliler, Isık Göl'ün batısı ve kuzeybatısında yaşayan beş boya Tulu, Isık Göl'ün batısında Çu ve Talas ırmakları boylarında oturan diğer beş boya da Nuşepi (Nu-şe-pi) diye anıyorlardı. Yine Çin kaynaklarına bu Nuşepi kolunu oluşturan boylardan ikisi Asikie (A-si-kie), ikisi ko-şu, biri de Pasaykan (Pasay-kan) adını taşıyordu. Bunlardan koşu boyu Kültigin kitabesinde geçmektedir. Oğuzlar'ın Üçok kolunun her birinin ok adıyla anılan Batı Göktürkleri'nin bu beş boyunun üçünden çıktığı düşünülebilir. Oğuz Kağan'ın üç oğlundan türediğinin söylenmesi de bu ihtimali kuvvetlendirir. Kalan iki boydan da (A-si-kie'ler ?) Bozoklar çıkmış olabilir.

Oğuzlar'ın İslâmiyet'ten önceki tarihleri hakkında destanî hâtıralara göre Bozoklar'dan Kayı, Yazır, Avşar ve Beydili gibi dört boy, yabgu unvanını taşıyan ve kışın Seyhun'un ağzına yakın yerdeki Yenikent'te yaşayan Oğuz hükümdarlarını çıkardığı halde Üçoklar'dan ancak Eymir boyu yabgu çıkarabilmiştir. Fakat yine Seyhun boylarında muhtemelen XI. yüzyılın ikinci yarısına ait Dede Korkut destanlarındaki "kalın" (güçlü) Oğuz elinde iktidar Üçoklu Salur Kazan Bey'in elinde olup Bozoklar'ın başı Uruz Koca ve kendisinden sonra torunu Deli Dünder ona tâbi idi. 1153'te Sultan Sencer'i yenip esir alan Oğuz-eli'ndeki Üçoklar'ın başında Tutı (Dudu) Bey bulunuyordu. Tutı Bey'in babası İshak olup Dâd Bey unvanıyla anılıyordu. Dâd "adli işlere bakan emîr" demektir. Tutı Bey'in dedesinin Hızır olduğu bildirilir. Bunlar da onun tanınmış bir aileye mensubiyetini gösterir. Tutı Bey bütün beylerin başı gibi görünüyorsa da Bozoklar'ın başbuğu Abdülhamid oğlu Korkut Bey'in onu metbu tanıdığı söylenemez. Şemseddin Ebû Şucâ', Tutı Bey'in melik (hükümdar) unvanını alarak Belh yöresini, Bozoklar'ın başı Korkut Bey'in de yine melik unvanı ile Merv yöresi-

ni ve onun kardeşi Muhammed'in Serahs'ı idare ettiği sanılır.

XIII. yüzyılda Moğol istilâsı üzerine Anadolu'ya kalabalık bir Oğuz kümesi geldi. Moğollar'ın Anadolu'ya da girmesiyle bunlar Memlükler idaresindeki Suriye'ye göç etti. Oğuz kümesi Bozok, Üçok adlarıyla iki kola ayrılıyordu ve söz konusu adları taşıyan son Oğuz kümesiydi. Dede Korkut destanlarına esas teşkil eden hâtıraların da onlardan kaynaklandığı düşünülebilir. Bu Oğuz kümesinden Bozok kolunu başlıca Bayat, Avşar, Beydili, Döğer, Karkın, Kızık boyları teşkil ediyor; Üçoklar'ı da Yüregir, Kınık, Salur, Bayındır boyları meydana getiriyordu. Elbistan çevresinde Dulkadirli Beyliği'ni kuran Bozoklar (1337) Yozgat bölgesiyle komşu yörelerde de yurt tutarken Üçoklar, Çukurova'nın Memlükler tarafından fethinde önemli rol oynayıp burada yerleştiler ve Üçok adını da uzun süre taşıdılar. Üçok boylarının en kuvvetlisi Yüregirler idi. Reisleri Ramazan Bey, XIV. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Memlükler tarafından bütün Türkmenler'in başbuğu ilân edildi. Aşıkpaşazade, herhalde Ramazan'ın mensup bulunduğu Yüregir boyunun adını hatırlamadığı için ondan Üçok'un oğlu Ramazan şeklinde bahseder. Ramazan Bey'in oğlu İbrâhim Bey Adana, Misis yöreleriyle diğer bazı yerleri içine alan bir beylik kurdu. Diğer bir Üçoklu boy beyi ailesi de Dörtöl yöresinde Özerli Beyliği'ni (Özeroğulları) oluşturdu. Bu ailenin Kınık boyundan gelmesi muhtemeldir. XV. yüzyılın ikinci yarısında güneydeki Türkmenler arasında Bozok, Üçok geleneği hâlâ devam ediyordu. 1471'de Halep'teki bir toplantıda Memlük kumandanı Yaş Bek'in sağında Dulkadir oğlu Şah Budak, Eslemes oğlu Mehmed, Bozca oğlu Halil, İnal oğlu Hamza ve Gündüzoğlu gibi Bozoklu beyler, solunda da Ramazan oğlu Ömer Bey ile kardeşi ve diğer Üçoklu beyler oturmuştu.

Câmi'u't-tevârih'teki listeye göre Üçok boyları şunlardır: Bayındır, Biçene (Becene = Peçenek), Çavundur (Çavuldur), Çepni, Salur (Salgur), Eymür (Eymir), Alayuntlu, Üregir (Yüregir / Yüregil), İkdir (İgdir / İğdir), Bükdüz (Bügdüz / Bügdüz), Yıva (İva), Kınık. Söz konusu boylardan meydana gelen Üçoklar özellikle İslâmiyet'ten sonraki devrede büyük bir varlık gösterdiler. Dede Korkut destanlarındaki Oğuz-eli gerçek bir el olup Seyhun boylarında, Karaçuk dağlarının eteklerinde, muhtemelen XI. yüzyılın ikinci yarısında veya XII. yüzyılda yaşamıştır. Kınık boyuna mensup Selçuklu hânedanı Üçoklar'ın bütün tarihleri boyunca çıkar-

dıkları en büyük hânedandır. Bu hânedan parçalandı, tamamen dağılmak üzere olan kavmini Yakınoğu'ya getirdi, bu arada Anadolu'yu ona vatan yaptı. Yine Selçuklular devrinde XII. yüzyılın başında Salur boyundan Karabelli (?) adlı bir bey Hemedan ile Şehrîzor arasındaki geniş bölgede küçük bir beylik teşkil etti. Salur boyunun aynı yüzyılın ortalarında Fars'ta kendi adıyla anılan (Salgurlular) çok daha önemli bir devlet kurduğu bilinir. Aynı yıllarda yine Üçoklar'dan Yıvalar, Hemedan-Şehrîzor arasındaki bölgede bir beylik oluşturdular. Bunlardan bir kol XIII. yüzyılın birinci yarısının ortalarında Urmiye yöresinde yaşıyordu. Yıvalar daha sonra Anadolu'ya gittiler.

Moğol hâkimiyetinden sonraki devirde Çukurova'da Ramazanoğulları ile Özerliler'in ve yine o bölgede Kara İrsâli, Kosun (Kusum), Kuştemür (Koştemür), Gökçeli gibi daha küçük ailelerden çoğunun Üçoklar'dan geldiğinde şüphe yoktur. XV. yüzyılda Erzincan'dan Horasan'a kadar uzanan geniş bölgede bir imparatorluk kuran Akkoyunlular, Üçoklar'ın Bayındır boyuna mensuptu. Akkoyunlular'ın selefleri Karakoyunlular'ın da Üçoklar'a mensup bulunmaları kuvvetle muhtemeldir. XIV. yüzyılın sonlarına doğru kadıllıktan hükümdarlık tahtına oturarak Sivas, Kayseri, Aksaray, Kırşehir, Amasya ve Tokat yörelerini idare eden Kadı Burhâneddin de Salur boyundandı. XIII. yüzyılda Mısır'a gidip Memlük sultanları katında büyük itibar kazanan fakih ve şair Fahreddin Divriğî'nin Salur boyundan olduğu bilinmektedir. Bugünkü Türkmenistan Türkmenleri'nin pek çoğu Salurlar'ın torunlarıdır. XVI. yüzyılda Oğuz boylarıyla ilgili yer adları çerçevesinde Üçoklar daha çok yer adı bırakmış görünür.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk, I, 56-57; *Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 55-58; *Dede Korkut Kitabı* (nşr. Muharrem Ergin), Ankara 1958; *Orhun Âbideleri* (nşr. Muharrem Ergin), İstanbul 1989, s. 73, 75; *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî: Vilâyetnâme* (haz. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1958, s. 22; *Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Câmi'ü't-tevârîh*, TSMK, Hazine, nr. 1653, vr. 375^b-391^a (Türkçe tercümesi için bk. A. Zeki Velidî Toğan, *Oğuz Destanı: Reşîdeddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlîli*, İstanbul 1972, s. 48-78); a.e. (nşr. Behmen Kerîmî), Tahrân 1338, I, 38-43; *Âşıkpaşazâde, Târih*, s. 225-226; *Oğuz Kağan Destanı* (trc. Reşit Rahmeti Arat), İstanbul 1936, s. 28-33; V. L. P. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors 1896, s. 111, 114; E. Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue (turcs) occidentaux*, Paris 1941, s. 10, 27, 30, 56, 60, 270-271; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1980, tür.yer.; a.mlf., "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Ya-

şayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İFM*, XI/1-4 (1952), s. 437-508; a.mlf., "Oğuzlar'a Ait Destanı Mahiyette Eserler", *DTCFD*, XVII/3-4 (1959), s. 359-456.

FARUK SÜMER

ÜDFÜVÎ, Ca'fer b. Sa'leb

(جعفر بن ثعلب الأذفوي)

Ebû'l-Fazl Kemâlüddîn Ca'fer b. Sa'leb (Tağlib) b. Ca'fer el-Üdfüvî (ö. 748/1347)

Şâfiî fakihî, tarihçi, edip ve şair.

685'te (1286) Yukarı Mısır'da (Saîd) Kûs'a bağlı Üdfüv köyünde doğdu. İlk tahsilini Kûs'ta yaptı. Ardından Kahire'ye giderek eğitimine devam etti. Kahire'de hayatının sonuna kadar dost kalacağı Ebû Hayyân el-Endelüsî ile tanıştı. Burada fıkıh, hadis, edebiyat, tarih ve müzikî alanlarında pek çok hocadan ders aldı. Hocaları arasında Ebû Hayyân el-Endelüsî, İbn Dakikül'îd, Alâeddin Konevî, Şemseddin Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, Kadı Bedreddin İbn Cemâa bulunmaktadır. Örenimini tamamladıktan sonra döndüğü köyünde bir müddet ders verdi. Ardından Kahire'ye gidip Sâlihiyye Medresesi'nde derslere devam etti. Vefatına kadar Kahire'de yaşadı ve ölümünde Sûfî Kabristanı'na defnedildi. Nazım ve nesirde kalemi kuvvetli bir edip olan Üdfüvî tarih, biyografi ve müzikî alanlarında derin bilgiye sahipti. Devrin kaynakları zeki, cömert, fazilet sahibi, dindar ve güler yüzlü bir âlim olarak tanıtılır.

Eserleri. 1. *et-Tâli'ü's-sa'îdü'l-câmi' esmâ'e nücebâ'i's-Şa'id*. Kûs'a dair ilk eserdir. Müellif bölgenin özellikleri, tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi aktardıktan sonra Kûs civarında yetişen 594 âlimin biyografisine yer verir. Alfabetik düzenlenmiş eserde dört hanımın da bahsedilmektedir. Müellif Ebû Hayyân'ın teşvikleriyle yazdığı eserini 738'de (1338) tamamlamış, ardından 748 (1347) yılına kadar gelen bazı ilâveler yapmıştır. *et-Tâli'ü's-sa'îd Emîn Abdülazîz* (Kahire 1914, 1919) ve Sa'd Muhammed Hasan (Kahire 1966, 2001) tarafından neşredilmiştir. 2. *el-Mûfi bi-ma'rifeti't-taşavvuf ve's-şûfi*. Hankahlara vasiyet yoluyla mal ve emlak vakfedilmesinin doğru olup olmadığına dair bir eserdir (nşr. Muhammed İrsâ Sâlihiyye, Küveyt 1408/1988). 3. *el-Bedrû's-sâfir ve tuhfetü'l-müsâfir*. VII. (XIII.) yüzyıla ait biyografi kitabı olup İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ındaki usule göre düzenlenmiştir. İki cilt halinde telif edilen eserin bir cildi Vatikan (Bibliotheca Apostolica Vati-

cana, Mus. Borg. L. F. Arabo, nr. 168), diğer cildi Süleymaniye (Fâtih, nr. 4201) kütüphanelerinde bulunmaktadır. 4. *el-İm-tâ' bi-ahkâmî's-semâ'c*. Müsikinin meşruluğunun tartışıldığı, müziğin faydalarının ve müzik aletlerinin anlatıldığı bir eserdir (nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 27; Üdfüvî, *el-Mûfi*, neşredenin girişi, s. 26). 5. *Ferâ'izü'l-fevâ'id ve makâşidü'l-kavâ'id* (Brockelmann, *GAL*, II, 39; *Suppl.*, II, 27).

BİBLİYOGRAFYA :

Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, *et-Tâli'ü's-sa'îdü'l-câmi' esmâ'e nücebâ'i's-Şa'id* (nşr. Sa'd M. Hasan), Kahire 1966, neşredenin girişi; a.mlf., *el-Mûfi bi-ma'rifeti't-taşavvuf ve's-şûfi* (nşr. M. İrsâ Sâlihiyye), Küveyt 1408/1988, neşredenin girişi; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 99-100; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 101-102; İbn Hacer, *ed-Dü-rerü'l-kâmine*, I, 535-537; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 454; *Keşfü'z-zunûn*, I, 167, 230; II, 1091; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 263-264; Şevkânî, *el-Bedrû'l-tâli'*, I, 182-183; Serkâs, *Mu'cem*, I, 416-417; Brockelmann, *GAL*, II, 39; *Suppl.*, II, 27; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 122-123; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 136; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabi ve'l-mü'errihün*, Beyrut 1990, III, 215; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 189; Ali Behrâmîyân, "Üdfüvî", *DMBİ*, VII, 353-355; Burhân en-Neffâtî, "Üdfüvî", *Mu.AÜ*, I, 415-417.

MUSTAFA KILIÇ

ÜDFÜVÎ, Muhammed b. Ali

(محمد بن علي الأذفوي)

Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Üdfüvî el-Misrî (ö. 388/998)

Mısırlı nahiv, kıraat ve tefsir âlimi.

304 (916) yılında Yukarı Mısır'da Asvan yakınlarındaki Üdfüv'de doğdu. Nisbesini zâl harfiyle Üzfüvî şeklinde zikredenler de vardır (Zehebî, II, 675; İbnü'l-Cezerî, II, 198). Nahivde hocası Ebû Ca'fer en-Nehhâs, kıraatte Ebû Gânim Muzaffer b. Ahmed b. Hamdân olup Nehhâs'ın eserlerini talebelerine rivayet etmiştir. Dâni, Üdfüvî'nin Nâfi' kıraatinin Verş rivayetinde, Zehebî de Kur'an ilimlerinde döneminin en önde gelen âlimi olduğunu söylemektedir. Ahmed b. İbrâhim el-Misrî ve İbnü's-Seken gibi şahsiyetler de onun hocaları arasında yer alır. Dindar kişiliğiyle tanınan, nahiv, kıraat ve tefsirin yanı sıra Arap dili ve edebiyatında önemli bir âlim kabul edilen Üdfüvî geçimini Kahire'de odun ticaretiyle sağlıyordu. İtikadda Eş'arî, fıkıhta Mâlikî olan Üdfüvî'nin çok sayıdaki öğrencileri arasında Ali b. İbrâhim b. Saîd el-Havfî, Mekki b. Ebû Tâlib, Ahmed b. Mu-